

ARCHIWALIA

*Юрый Лабынцаў**Масква**Ларыса Шчавінская**Масква*

**Полацкі летапісец а. Ігнацій Сцябельскі
аб мітрапаліце Рыгору Цамблаку**

Узнікшы у першай чвэрці XVII ст. ордэн св. Васіля Вялікага, цэнтрам якога быў манастыр св. Тройцы ў Вільні, атрымаў шырокае распаўсюджванне на беларускіх і ўкраінскіх землях Рэчы Паспалітай, ператварыўшыся з цягам часу ў магутную інтэлектуальную апору ўсёй грэка-каталіцкай царквы. Нягледзячы на значэнне гэтага ордэна ў царкоўным жыцці Усходняй Еўропы на працягу стагоддзяў, пакуль мы не маем не толькі больш-менш поўнага гістарычнага даследавання пра яго за перыяд, пачынаючы з XVII ст. і да гэтага дня, але і за больш кароткія прамежкі часу. Больш за тое, велізарны лік найслынных яго дзеячаў, іх сачынненні і многае іншае да гэтага часу амаль неведомыя, нягледзячы на прыкметную ролю ў развіцці як царкоўнай, так і свецкай культуры і літаратуры шэрагу еўрапейскіх народаў, перш за ўсё ўкраінскага і беларускага. Да ліку такіх малавядомых цяпер выдатных дзеячаў належаць, напрыклад, протаархімандрыйт ордэна Іосіф Пяткевіч і а. Ігнацій Сцябельскі, дакладны аналіз работ якога дазваляе наглядна ўявіць прыёмы і метады працы базыльянскага кніжніка XVIII ст., разгледзець крыніцы, выкарыстаныя ім, адчуць канкрэтны інтарэс да тых ці іншых тэм і асоб, сярод якіх апынуўся і мітрапаліт Рыгор Цамблак.

У сваёй цікавасці да лёсу і дзеянняў мітрапаліта а. Ігнацій Сцябельскі меў нямала папярэднікаў – базыльянаў, якім, як і яму, удалося выкарыстаць пры пошуку мноства рукапісных крыніц на розных мовах. Сярод такіх папярэднікаў а. Ігнація перш за ўсё трэба назваць

а. Іаана (Яна) Дубовіча, настаяцеля Дэрманскага манастыра, які жыву ў першай палове XVII стагоддзя, і яго палемічная праца «Іерархія»¹, а таксама архімандрыта Ігнація Кульчынскага, аўтара цэлага шэрагу гісторыка-багаслоўскіх твораў², якія з'явіліся ў друку ўсяго толькі за паўстагоддзя да выхаду ў свет асноўнага твора а. Ігнація Сцябельскага³. У ім а. Ігнацій не раз звяртаецца да асобы Рыгора Цамблака і ўжо на першых старонках свайго гістарычнага трохтомніка ў раздзеле «Opisanie autorów znaczniejszych i xiąg ich, któremi tak historia żywotów św. panien Eufrozyny i Parascewii w tym pierwszym jako też Chronologia w drugim i Przydatek do Chronologii w trzecim tomiku dowodnie utwierdza się» дае такую характарыстыку мітрапаліту:

Cemiwlak Grzegorz, rodem Bułgarzyn zakonu św. Bazylego W. arcybiskup metropolita kijowski i całej Rusi roku 1415 w Nowogródku litewskim od zgromadzonych tam na synod biskupów w sprawie Focyusza metropolity, który miał być z urzędu swojego złożony, obrany i poświęcony, w przytomności Alexandra Witolda wielkiego xiążęcia lit., rządził metropolią lat 22 to est do roku 1437, którego żyć przestał. Jemu przyznają opisanie żywotu św. panny Parascewii Ternowskiej, mniszki bazylianki, który znajduje się w prologach czyli martyrologiach i synaxarach słowiańsko-ruskich pod dniem 14 miesiąca października⁴.

Пры гэтым а. Ігнацій дае такое, вельмі важнае для нас тлумачэнне адносна жыцця Параскевы Полацкай, аналізаванае і каментаванае ў ягоным трохтомніку: *Żywot św. panny i matki naszej Parascewii czyli Praxedy, xiężnej połockiej i xieni namienionego już wyżej monasteru św. Spasa, znalazłem po niektórych części opisany w pewnej starej xiędze*

¹ Гл.: Jan Dubowicz, archim. *Hierarchia albo o Zwierzchności w Cerkwi Bożej*, Lwów 1644.

² Гл.: [Kulczinski Ignatius], *Relationes authenticæ de statu Ruthenorum cum S.R.E. Unitorum in Regno Poloniae*, Romae 1727; Ён жа. *Oratio de Beata Maria Virgine Żyrowicenses*, Romae 1732; Ён жа. *Il diasporo prodigioso di tre color, i*. Romae 1732; Он же. *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, Romae 1733; Ён жа. *Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, Romae 1734 і інш.

³ Гл.: Ignacy Stebelski, ks. *Dwa wielkie światła na horyzoncie Połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywoty śś. panien i matek Eufrozyny i Parascewii zakonnic i hegumenij pod ustawą ś. o. Bazylego Wielkiego w monastyrze ś. Spasa za Połockiem żyjących, z Chronologią i Przydatkiem niektórych służących do tego pożytecznych krajowych wiadomości z rozmaitych dziejopisów i pism zebranych*, Wilno 1781–1783, т. 1–3. Пры спасылках мы будзем выкарыстоўваць другое, больш распаўсюджанае, хоць таксама рэдкае, выданне гэтай працы, што пабачыла свет у Львове ў 1866–1867 гг., якое мела цалкам пэўны палеміка-прапагандысцкі характар, у аснове сваёй антыправаслаўны.

⁴ Ignacy Stebelski, ks., *Dwa wielkie światła...*, Lwów 1866. Т. 1. S. XXI.

*z biblioteki klasztoru naszego polockiego, a resztę wybrałem z kronik Macieja Strykowskiego, Alexandra Gwagnina i innych autorów, których imiona i xiegi tamże wyrażają się*⁵.

Па-за ўсякім сумневам, вобраз Параскевы Полацкай у той ці іншай меры на працягу некалькіх стагоддзяў перагукваўся ў свядомасці мясцовага ўніяцкага духавенства, манаства і свецкіх асоб з выявай св. Параскевы Тырнаўскай, спрадвеку вельмі шанаванай на Русі. Адначасова, жыццё Параскевы Полацкай гэта і свайго роду адмысловая, поўная гістарычных паралеляў і пераклічак з жыццём св. Еўфрасініні Полацкай, каталіцкая легенда, створаная не раней за XVI ст. Спецыяльнае аб'ёмнае даследаванне ёй прысвяціў А. П. Сапуноў⁶, які даказаў, што легенда гэта на працягу стагоддзяў служыла цалкам канкрэтным місіянерскім мэтам, звязаным з распаўсюджваннем каталіцтва і грэка-каталіцтва сярод мясцовага насельніцтва. Не дзіўна таму, што культ Параскевы Полацкай, як пісаў у першай палове XVIII ст. архімандрыт Ігнацій Кульчынскі, быў тады вельмі шырока распаўсюджаны не толькі сярод палачан, але і ва ўсім Віцебскім ваяводстве⁷. Як бы ў пацвярджэнне рэальнасці існавання Параскевы Полацкай у перайманне старажытных узораў быў выраблены адмысловы крыж-рэлікварый, які звязваюць з яе імем⁸, што, вядома ж, было свайго роду фальсіфікацыяй⁹.

Даючы характарыстыку царкоўнай дзейнасці Рыгора Цамблака на Русі, а. Ігнацій Сцябельскі пісаў: *Prócz tego zaś równie gorliwymi byli na Rusi katolickiej wiary i jedności z kościołem św. rzymskim obrońcami i rozmażaczami wyżej pomieniony Grzegorz Cemiwlak, metropolita kijowski, halicki i calej Rusi...*¹⁰. Гэта значыць, што для а. Ігнація няўхільным быў факт унійных схільнасцяў мітрапаліта, яго жаданне збліжэння з Рымам і нават магчымы пераход у каталіцтва. Цікава, што мітрапаліцтва Рыгора Цамблака па Ігнацію Сцябельскаму працягнулася аж

⁵ Там же. S. IX.

⁶ Гл.: А. П. Сапунов, *Католическая легенда о Параскеве княжне Полоцкой*, Витебск 1888.

⁷ Ignatius Kulczynski, *Specimen...*, p. 56–57. Культ гэты грэка-каталікі спрабуюць зараз адрадыць у Полацку, дзе ў 1995–1996 гг. была пабудавана драўляная царква ў імя Параскевы Полацкай.

⁸ Гл.: В. Г. Пуцко, *Мнимый крест Параскевы Полоцкой*, (у:) Беларускія старажытнасці, Мінск 1972, с. 210–219.

⁹ Гл.: В. Пуцко, *Славянская надпись на кресте-реликварии из Полоцка*, (у:) Слово, 1980, т. 30, с. 101–121.

¹⁰ Ignacy Stebelski, ks., *Dwa wielkie światła...*, t. 2, s. 23–24.

да 1437 года. Пры гэтым, *Focyjusz zaś od Wasyla Wasylewicza, księcia moskiewskiego za metropolitę Kijowskiego obrany i wszyscy biskupi pod berłem Moskwy zostający Focyjusza, nie Grzegorza metropolitę uznawali*¹¹. Менавіта так да канца сваіх дзён, якія прыйшліся дзесьці на пачатак XIX ст., лічыў а. Ігнацій¹², а ўслед за ім яшчэ вельмі доўгі час значная частка гісторыкаў, царкоўных і свецкіх, перш за ўсё тыя, якія пісалі па-польску.

Асабліва падрабязна паведамляе а. Ігнацій Сцябельскі пра Рыгора Цамблака як пра аўтара «Жыцця св. Параскевы Тырнаўскай» і ініцыятара яе ўшанавання на Русі:

Od niego też napisany jest żywot św. Parascewii Ternowskiej, tak nazwany od miasta Ternów (które jest w Bułgarii, niegdyś królestwie wolnem cesarstwu wschodniemu pogranicznym, potem od Ludwika syna Karolowego, króla węgierskiego i polskiego, nakoniec od Turków za panowania Bajazeta I sultana około roku 1390 zhołdowanem i w prowincję obróconem, z obowiązkiem niewolniczego branie ottomańskiej, jako i inne zawojowane od niej chrześcijańskie państwa poddaństwa do dziś dnia trwającym), gdzie nienaruszone tej św. panny i mniszki zakonu św. ojca Bazylego Wielkiego ciało z Kalikracyi czyli Epitawatu serbskiego miasta, jej ojczyzny, roku 1175 przeniesione, przez długi czas spoczywało; a potem po zawojowaniu Bułgarii przez Bajazeta I, jako się rzekło wyżej, na Wołoszczyznę do stołecznego miasta, Jassy nazwanego, przeprowadzone i w kosztownym grobie uczciwie złożone było. Nadto jeszcze, ażeby Ruś wszystka do metropolii jego należąca tę św. zakonnicę Parascewię ternowską przykładem Bułgarów i Wołochów za zastępczynię, sobie miała, i oneń pobożnie czciła, usilnie starał się, i dzień 14 miesiąca października w kalendarzu ruskim pamiętce tej świętej naznaczył¹³.

Кожны знаёмы з сучасным станам пытання лёгка заўважыць у канстатацыях а. Ігнація нямала памылак і спрэчных момантаў, тым не менш, нават апошні з іх, аб усталяванні памяці святой на Русі, паспяхова дажыў аж да нашых дзён¹⁴.

Ігнацій Сцябельскі адносіць мітрапаліта Рыгора да ліку найбольш выдатных царкоўных пісьменнікаў, ідучы тут услед за шматлікімі

¹¹ *Ostatnie ks. Stebelskiego prace*, Kraków 1877, s. LXXVI.

¹² Пра жыццё а. Ігната Сцябельскага мы ведаем няшмат. Невядомыя нават год і месца яго нараджэння і смерці. Ён жыў у сярэдзіне XVIII – пачатку XIX стст. Быў манахам базыльянскага ордэна Літоўскай правінцыі. Доўгі час знаходзіўся ў Полацку і Жыровічах, выязджаў на Валынь.

¹³ Ignacy Stebelski, ks., *Dwa wielkie światła...*, Lwów 1867, t. 2, s. 24.

¹⁴ Гл.: А. А. Турилов, *Григорий Цамблак*, (в:) *Православная энциклопедия*, Москва 2006, т. 12, с. 586.

сваімі папярэднікамі з каталіцкага і грэка-каталіцкага лагераў. Акрамя «Жыцця св. Параскевы», асабліваю цікавасць у яго выклікае пасланне мітрапаліта Канстанцкаму Сабору: *Pisał nakoniec tenże metropolita i do soboru Konstancyeńskiego, ... prosząc zgromadzonych ojców, aby obmyśleli sposób na zjednoczenie poróżnionych Greków z Łacinnikami, i sam nakoniec w tej sprawie od Alexandra Witolda wielkiego xiążęcia litewskiego posłany do Rzymu, jako mówi kronika moskiewska, jeździł starając się o tę jedność*¹⁵. Можна сказаць, што гэта цэнтральнае месца ўсіх пошукаў і разваг а. Ігнація аб Рыгору Цамблаку, сумніўнасць якога сёння даказаная¹⁶, хоць і па гэты дзень прымаецца далёка не ўсімі. У пэўным сэнсе, гэта была даўняя своеасаблівая гістарычная падробка, у трансляцыі якой Ігнацій Сцябельскі стаў толькі чарговым удзельнікам, які, праўда, спасылаўся яшчэ і на «маскоўскую хроніку». Што гэта была за «хроніка», дзе мітрапаліт паказаны як прыхільнік уніі, не зразумела.

У заканчэнне неабходна ўказаць на канкрэтную палітычную і рэлігійную сітуацыю, якая склалася да моманту напісання а. Ігнаціям Сцябельскім галоўнай кнігі яго жыцця. Сітуацыя гэтая была вельмі складанай не толькі для базыльянскага ордэна, але і для ўсёй уніяцкай (грэка-каталіцкай) царквы ў Рэчы Паспалітай, дзяржаве, якая перастае існаваць у выніку падзелаў 1772, 1793 і 1795 гг. Правабярэжная частка Полацка, дзе тады знаходзіўся а. Ігнацій, увайшла ў склад Расеі ў 1772 г. Пачаўся масавы пераход уніятаў у праваслаўе, што было падрыхтавана і актыўнай працай, уключаючы чыста літаратурную і выдавецкую, такіх, напрыклад, праваслаўных дзеячоў як свц. Георгій Каніскі¹⁷, аўтар мноства разнастайных твораў, у тым ліку накіраваных на адстойванне старажытных правоў праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай¹⁸. У вядомай меры і а. Ігнацій Сцябельскі ў новай, вельмі невыгоднай для грэка-каталікоў і базыльянскага ордэна сітуацыі, арыентаваўся на магчымасць увекавечання мясцовай традыцыі

¹⁵ Ignacy Stebelski, ks., *Dwa wielkie światła...*, Lwów 1867, t. 2, s. 24.

¹⁶ Гл., напр.: Д. Кенанов, *Констанцкіят събор, уніята и митрополит Григорий Цамблак* – <http://www.uni-vt.bg/pages/2841/uplft/Konstanc.%20sybor%20-%20Camblak.pdf>.

¹⁷ Падр. гл.: Ю. А. Лабынцев, *Правовая битва за Православие в Речи Посполитой: археографический арсенал Георгия Конисского*, (в:) *Православие в духовной жизни Беларуси*, Брест 2012, с. 30–35; Л. Л. Шавинская, *Издательская деятельность Георгия Конисского в первые годы служения на белорусской земле*, (в:) *Православие в духовной жизни Беларуси*, Брест 2012, с. 35–38.

¹⁸ Гл., напр.: *Prawa y wolności Obywatelom Korony Polskiej y W.[ielkiego] X.[ięstwa] Lit.[ewskiego] religii greckiej orientalney wyznawcom stuzące*. В.м., 1767.

шанавання св. Еўфрасіні Полацкай і Параскевы Полацкай, якая складалася да таго часу. Гэта, на яго думку, павінна было прынесці і прыносіла свой плён не толькі ў адстойванні пазіцый тагачаснай грэка-каталіцкай царквы па-за яе межамі, але і ўнутры, маючы на ўвазе «ненадзейнасьць» белага ўніяцкага духавенства, якое у значным сваім ліку пераходзіла ў праваслаўе разам са сваёй паствай, пераважна сялянскай¹⁹; а таксама цэлага шэрагу прычын, звязаных са станам самога ордэна, які ў 1780 г. апынуўся падзеленым на чатыры асобныя правінцыі: Беларускаю, Галіцкую, Каронную (Рускую) і Літоўскую²⁰. Дзеля дасягнення сваёй мэты Ігнацій Сцябельскі выкарыстаў ўвесь арсенал даступных яму крыніц, так ці інакш датычных дарагой яму «Полацкай Русі»²¹, якая больш за стагоддзе знаходзілася пад папскім амафорам. Паслядоўнасць і заканамернасць звароту праваслаўнай Русі да Рыму на думку а. Ігната, дэманстраваў і мітрапаліт Рыгор Цамблак, што было так важна не толькі для полацкага базіліяніна на рубяжы XVIII і XIX стст., але і застаецца важным для многіх у каталіцкай царкве практычна па гэты дзень²².

STRESZCZENIE

POŁOCKI KRONIKARZ O. IGNACY STEBELSKI O METROPOLICIE GRIGORIJU CAMBLAKU

Order św. Wasyła Wielkiego, który powstał na początku XVII wieku, zdobył popularność na ziemiach białoruskich i ukraińskich Rzeczypospolitej. Duża liczba przedstawicieli orderu i ich działalność są do tej pory praktycznie nieznanе, mimo ich istotnego wkładu w rozwijanie zarówno cerkiewnej, jak i świeckiej kultury i literatury wielu narodowości europejskich, zwłaszcza ukraińskiej i białoru-

¹⁹ Падрабязней гл., напр.: М. О. Коялович, *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*, СПб. 1873.

²⁰ Ігнат Сцябельскі надаваў велізарнае значэнне гэтаму ўнутранага падзелу ордэна. Менавіта Тароканскай кангрэгацыяй або Капітулай, на якой гэты падзел адбыўся ў 1780 г., заканчваецца спецыяльны опус а. Ігната, прысвечаны гісторыі базыльянскіх кангрэгацый, пачынаючы з 1617 г. Гл.: *Ostatnie ks. Stebelskiego prace*. S. XCII.

²¹ Ігнат Сцябельскі згадвае дадзенае найменне неаднаразова. У іншым месцы, гэта ўжо «тутэйшая губернія», адна з ліку мноства *іншых губерняў, якія складаюць шырокасць дзяржавы расійскай*. Гл.: Ignacy Stebelski, *ks. Ignacy...*, Lwów 1867, t. 3, s. 225.

²² Гл.: напр.: Кг. Kuźmak, A. Zarea, Grigoriј Camblak, (w:) *Encyklopedia Katolicka* (wielotomowa), Lublin 1976, t. 2, stb. 1292.

skiej. Do grupy tej należy zaliczyć o. Ignacego Stebielskiego. Szczegółowa analiza jego prac pozwala scharakteryzować metody stosowane przez księgarza/bibliofila w XVIII wieku, opisać wykorzystane źródła, poczuć zainteresowanie konkretnymi tematami i osobami, wśród których znalazł się również metropolita Grigoriy Camblak.

Słowa kluczowe: cerkiew greko-katolicka, order bazylikański, utwory historyczno-teologiczne, kult Paraskiewy Tyrnowskiej i Paraskiewy Połockiej, działalność cerkiewna Grigorija Camblaka.

S U M M A R Y

THE CHRONICLER FROM POLOTSK IGNATIY STEBIELSKIY ABOUT METROPOLITA GRIGORIY TSAMBLAK

Order of the Saint Wasyl the Great which was introduced at the beginning of the 17th century became very popular in Belarusian and Ukrainian territory. The majority of its recipients and their creation are unknown even though they played an important role in the development of sacred and laic culture and literature in many European nations, mainly in Ukraine and Belarus. One of the most prominent representatives is Ignatij Stebielskiy, who analyzed research approaches and methods in the works of the 17th century chronicler, his resources, and interests in certain subjects and people, metropolita Grigoriy Tsamblak being one of them.

Key words: Greek Catholic Church, Bazilian order, historical-theological works, Paraskiev Tyrnovska's cult, Paraskiev Polotska's cult, Grigoriy Tsamblak's sacred activities.